

УДК 35.075: 808.51

Литвин А. В.

канд. іст. наук, доц. кафедри видавничої справи та редагування
Видавничо-поліграфічного інституту, КПІ ім. Ігоря Сікорського, м. Київ, Україна

ПУБЛІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ ТА РОЛЬ СПІЧРАЙТЕРІВ У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті йдеться про публічні комунікації шести Президентів України, особливості їхньої підготовки до промов та виголошення. Зосереджено увагу на діяльності спічрайтерів, які мають під час підготовки текстів виступів враховувати особливості спікера, зокрема його інтелектуальний потенціал, словниковий запас, уміння імпровізувати та добре знати й розуміти аудиторію, до якої буде звертатися Президент. Спільним для українських державних діячів, політиків є те, що всі вони залучали спічрайтерів до підготовки своїх промов, але не всі вони готові інформувати українське суспільство щодо такої співпраці.

У більшості випадків Леонід Кравчук самостійно готувався до промов та добре вмів їх виголошувати й імпровізувати під час виступу. Леоніду Кучмі активно допомагали спічрайтери, які йому готували тексти промов у повному обсязі. З Віктором Ющенком також працювала група спічрайтерів, яка підлаштовувалася під його стиль публічної комунікації, але він часто відходив від текстів, які йому були завчасно підготовлені, оскільки любив висловлювати свою думку самостійно. Віктор Янукович повністю залежав від текстів, написаних йому спічрайтерами, тому імпровізаційні відступи дозволяв собі рідко, оскільки вони давалися йому не дуже просто. Над підготовкою текстів для Петра Порошенка теж працювали спічрайтери, але його багаторічний досвід публічної комунікації давав йому можливість вільно триматися перед аудиторією, опираючись на попередньо підготовлені тези. Володимир Зеленському допомагають готуватися до промов кварталівці, які тривалий час писали різноманітні сценарії, тому в його промовах багато сторітелінгу, завдання якого — викликати емоції у слухачів. Багаторічний акторський досвід та здатність вільно триматися перед публікою допомагає Володимир Зеленському добре доносити інформацію до своєї цільової аудиторії.

Ключові слова: Президент; спічрайтер; комунікація; промова; виступ; взаємодія; аудиторія.

Lytvyn A. V.

PhD of Historical, Associate Professor at the Department of Publishing and Editing, Publishing and Printing Institute of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv, Ukraine

PUBLIC COMMUNICATION OF THE PRESIDENTS OF UKRAINE AND THE ROLE OF SPEECHWRITERS IN THIS PROCESS

The article deals with the public communications of the six Presidents of Ukraine, especially their preparation for speech and pronouncements. The Focus Is On The Activities Of The Speakers Who, when drafting the speeches, should take into account the speaker's characteristics, including his / her intellectual potential, vocabulary, ability to improvise, and to know and understand the audience to which the President will appeal. Common to Ukrainian statesmen and politicians is that they all involved speechwriters in preparing their speeches, but not all of them are willing to inform Ukrainian society about such cooperation.

In most cases, Leonid Kravchuk was preparing for the speeches on his own and was well able to make and improvise them during the speech.

Leonid Kuchma was actively assisted by the speech writers who prepared the full text of the speeches. Viktor Yushchenko also worked with a group of speechwriters who adapted to his style of public communication, but he often departed from text she has been prepared in advance because he liked to express his opinion on his own. Viktor Yanukovich was completely dependent on texts written to him by speechwriters and, therefore, he rarely allowed improvisation retreats because they were not easy to give him.

Speaker-writers also worked on the preparation of texts for Petro Poroshenko, but his many years of experience in public communication gave him the opportunity to hold down freely before the audience, based on previously prepared thesis. Volodymyr Zelensky is helped to prepare for the speeches of the quarterbacks, Volodymyr Zelensky is helped to prepare for the speeches of the Quartermen, who have written various scripts for a long time, so his speeches have a lot of setting, whose task is to evoke emotions in the listeners.

Many years of acting experience and ability to hold freely in front of the public helps Vladimir Zelensky will convey the information to his target audience.

Keywords: President, Speaker, Communication, Speech, Speech, Interaction, Audience.

Постановка проблеми. Державні комунікації завжди посідають важливе місце як у внутрішній політиці країни, так і в зовнішньо-економічних процесах, оскільки більшість внутрішньої інформації,

виголошеної державними діячами чи політиками, часто стає надбанням міжнародного співтовариства.

За час діяльності шести українських Президентів ми мали змогу бачити та чути різні приклади їхніх комунікацій з громадськістю. Серед них були ті, які активізували суспільство, відроджували духовність, патріотизм, але були й такі, що провокували незадоволення та активні народні протести. Причин таких ситуацій є безліч, але найголовнішими з них можуть бути: особистість президента, зокрема його ціннісні, моральні й світоглядні установки, професійність діяльності його команди, яка покликана віддзеркалювати бачення керівника щодо розвитку країни, ставлення до членів суспільства. Чим вище рівень підготовки фахових спеціалістів у команді й чим згуртованішою вона буде, тим більш послідовною буде політика державного діяча, його дії, риторика. Важливим у цьому процесі є той аспект, що команда має чути президента, а президент команду.

Отже, група довірених спеціалістів має постійно моніторити ситуацію в країні, проводити соціологічні дослідження громадської думки, щоб мати можливість донести правдиву інформацію до свого керівника, на підставі якої він зможе підготувати чергове звернення до народу, парламенту тощо. Мало хто з керівників країн має змогу самостійно готувати тексти виступів, особливо вузько спрямованої тематики, що зумовлено значним навантаженням та й у деяких випадках некомпетентністю. Тому збором, аналізом та підготовкою інформації до виступів з певної тематики займаються відповідні експерти, а вже остаточну підготовку тексту для промови можуть здійснювати спічрайтери.

Серед українських науковців до проблем суспільної комунікації, зокрема й підготовки текстів для публічних виступів, зверталися В. Зеленин, Л. Кочубей, В. Петренко, Г. Почепцов, О. Шевченко, О. Шавадова, А. Яковець та інші фахівці, які мають певний досвід спічрайтингової діяльності, зокрема А. Біденко, Д. Лубківський, В. Маргалик, О. Медведєв, О. Покальчук, Ю. Рубан, В. Чепінога та інші. Але досліджень щодо професійної комунікації спічрайтерів та Президентів України ще не було здійснено науковцями, тому тема цієї статті є досить актуальною, оскільки відкриває можливість розуміння тих процесів, що відбуваються на різних етапах публічної комунікації: від підготовки до виголошення.

Мета статті — визначити особливості підготовки публічних промов шести Президентів України та виявити роль, яку відіграють спічрайтери в цьому процесі.

Результати дослідження. Завдяки аналізу біографічних даних Президентів України та медіаджерел ми мали можливість розглянути їхні комунікаційні здібності та особливості підготовки до публічних виступів.

Як зазначає Всеволод Зеленін адміністративний спічрайтинг передбачає підготовку матеріалів виступів для керівників держави, міністерств та інших державних установ [5, с. 11]. Незважаючи на те, що існує політичний, діловий, адміністративний спічрайтинг і кожен з них має свою специфіку, загальний алгоритм роботи спічрайтера є схожим для всіх. Він добре має знати індивідуальні та мовні особливості свого клієнта, відчувати ситуацію, тональність заходу й розуміти аудиторію, для якої готується промова. Процес підготовки та написання промов у різних спічрайтерів має свою специфіку, адже на це впливають їхні індивідуальні характеристики, рівень підготовки, попередній досвід, але всі вони зазначають, що це достатньо кропіткий і довготривалий процес.

Зауважимо, що в Україні, за підрахунками самих спічрайтерів, щороку пишеться близько 500 текстів промов президента, це фактично 2 тексти щодня, без урахування письмових документів і привітань [11]. Для отримання інформації щодо професійної комунікації Президентів та спічрайтерів було частково проаналізовано як їхні особисті спогади, так і коментарі членів команди.

Леонід Кравчук спочатку не вирізнявся гарними ораторськими здібностями, оскільки міг монотонно читати тексти, практично не відриваючи від них очі. Його промови містили загальні фрази та були досить офіційні. Але багаторічний досвід публічних виступів та інтелектуальний потенціал зробили з Л. Кравчука згодом гарного спікера, який до наших часів залишається затребуваним експертом з різних питань. Сам Леонід Кравчук запевняє, що самостійно готувався до своїх промов. «Мене не готували до інтерв'ю, прес-конференцій. Хіба що перед зверненням до Верховної Ради або народу група людей збирала матеріал, складала план виступу і передавала мені. Але редакцію тексту все одно робив я сам. Так, бували моменти, коли невдале слово вже готове було зірватися з язика. Але я вмів згладити формулювання своїм наступним реченням» [6].

Отже, Леонід Кравчук, згідно з його спогадами, користувався послугами спічрайтерів (за тих часів вони називалися літературними неграми чи «речеписцями») лише у тих випадках, коли питання

стосувалися міжнародних проблем, оскільки у дипломатії кожна фраза дуже багато значить, тому не можна допускати жодної помилки.

Леонід Кучма, на відміну від попередника, не мав значного досвіду партійної діяльності, тому мав певні проблеми з публічною комунікацією. «Тексти для виступів другого Президента писали різні творчі групи. У різний час їх очолювали глави адміністрації президента Дмитро Табачник і Володимир Литвин, помічник і близький друг глави держави Олександр Разумков, радник Анатолій Гальчинський і журналіст Володимир Рубан. У 2001–2002 роках фрагменти для промов Кучми писав політолог Володимир Фесенко» [9].

Володимир Рубан вважає, що спічрайтерам необхідно враховувати індивідуальні мовні особливості політика, а саме те, як він використовує спеціальну лексику, стилістично забарвлені слова; клішовані словосполучення чи прислів'я і приказки, короткі фрази чи довгі речення; формулює свою думку чітко й конкретно чи схильний до багатослівності. «Дуже важливо разом домовитися про тему виступу, його форму і зміст, з'ясувати, де політик хоче розставити акценти, що допомогло б максимально органічно вибудувати текст. Однак в Україні, на жаль, це не враховується. Основною проблемою у нас було те, що ми не мали можливості безпосередньо спілкуватися з президентом» [3]. На його думку, для якісної підготовки текстів трьох фахівців, нехай навіть високопрофесійних, зовсім не достатньо, і тому промови Л. Кучми не завжди були яскравими.

Серед фахівців, які готували тексти промов для Віктора Ющенка, можна назвати Данила Лубківського, Юрія Лисенка та Юрія Рубана.

Перед тим, як перейти до розгляду публічних комунікацій Віктора Ющенка та виявити особливості його взаємодії зі спічрайтерами, можна зазначити те, що він мав достатньо високий інтелект, рівень освітньої підготовки та володів гарними ораторськими здібностями від природи. Усі ці індивідуальні характеристики його особистості й відчуття повної влади згодом почали працювати проти нього, адже з часом у нього почала зникати самокритичність, потреба у порадах консультантів — спічрайтерів, іміджмейкерів, тощо, тому його промови ставали дедалі монотоннішими, довшими і не були розраховані на ту аудиторію, для якої виголошувалися.

Часто до своїх виступів Президент Віктор Ющенко вимагав не готового тексту, а аналітичних матеріалів, на основі яких він мав говорити. Приблизна схема цієї аналітики проста: основні теми, основні

цінності, приклади з життя (кейси) і статистика-цифри-судження. Крім того, через особливості своєї психології

В. Ющенко прагнув у кожному тексті бачити набір стандартних цінностей: релігію, історію, єдність, мораль [2].

Данило Лубківський наголошує на тому, що В. Ющенко належить до президентів, які самі пишуть собі промови, активно працюючи над текстами. «Часто президент дає важливий поштовх до промови — тезу чи образ, який відчуває особисто. Свій виступ у Хорватії він почав із метафори про спорідненість українського слова собор (храм) і хорватського сабор (парламент). Це дало емоційний ряд, який зачепив хорватських депутатів». За словами Лубківського, у виступах, які приурочені до важливих дат і подій і які несуть «нові посили» суспільству, ключову роль відіграє Ющенко. «Він — автор, задає тон, формулює головні тези. Важливий внесок робить ціла команда людей — експерти Секретаріату, учені, профільні фахівці. Вони готують базовий аналіз, прогнози, дають статистику. Наше завдання — об'єднати бачення президента й експертну оцінку» [11].

Юрій Рубан, який також співпрацював з Віктором Ющенком, вважає, що головною формулою успіху професійної комунікації спічрайтера і Президента є — відчувати та розуміти людину, для якої пишеш. Тому його спічрайтери намагалися враховувати те, що для нього було важливим під час підготовки до промов: прості речення, структуровані тексти, і щоб його думки звучали по-європейськи [8]. Про свою професійну комунікацію з президентом Ю. Рубан згадує так: «Ми з Віктором Андрійовичем були однодумцями з багатьох питань. Тому наші з ним стосунки великою мірою базувалися на довірі, а також на тому, що наші погляди на те, що на той час відбувалося з Україною і світом, багато в чому збігалися. Уточню, що я був спічрайтером Президента порівняно недовго — до осені 2005 року. Головна частина нашої з ним спільної роботи почалась у 2002 році, коли тодішній лідер «Нашої України» розгортав свою виборчу кампанію. У 2004 році був великий обсяг роботи. Тоді відбувалося розгортання президентської кампанії» [4].

У березні 2008 року службу підготовки виступів Президента України очолив Юрій Лисенко (також відомий під творчим псевдонімом Юрко Позаяк), відомого як автора іронічних поезій, зокрема популярної в народі «Думи про слоника» та українських лімериків [10]. Поява цього спічрайтера в команді Президента була неоднозначно сприйнята громадськістю, оскільки поетичні рядки Ю. Лисенка та його

поведінка не завжди відповідали усталеному погляду суспільства на імідж державного службовця.

Розглядаючи публічну комунікацію Віктора Януковича, ми не будемо зупинятися на аналізі його інтелектуальних та ораторських здібностей, моральних якостей, оскільки феномен цього президенства ще довго буде досліджуватися науковцями з точки зору формування громадської думки за допомогою політико-психологічних маніпулятивних технологій. Для об'єктивності подачі інформації наведемо спогади тих консультантів, які з ним співпрацювали. «Віктор Янукович, схоже, іноді навіть не читав матеріали перед виступом. Тим більше, що часом його тексти склалися зі шматків, підготовлених різними радниками і групами, які між собою не перетиналися. Тому вони були навіть різні за стилем [6].

Дослідження медіапростору з питань підготовки публічних виступів В. Януковича свідчить, що тексти виступів зазвичай готували штатні працівники, а вивіряла його радник Ганна Герман. Але на початку політичної кар'єри до написання текстів промов долучався Дмитро Табачник, який згодом почав обіймати посаду Міністра науки і освіти України.

Петро Порошенко вступив у президенство зі значним попереднім політичним досвідом, умів добре орієнтуватися в суспільних процесах, вільно володів ораторськими навичками. Як і В. Ющенко, він вмів виступати самостійно, імпровізувати, але виступи його носять більш конкретний, лаконічний характер. Не зважаючи на це, він тісно співпрацював зі спічрайтерами і довіряв координувати їх роботу, за свого президенства, політтехнологу Олегу Медведєву, який раніше працював з В. Ющенко й Ю. Тимошенко. Утім, п'ятий президент часто особисто брав участь у складанні промов і виступів [9]. Як зазначалося раніше, однією із самих відповідальних сфер діяльності президента є міжнародна, тому інтерв'ю для закордонних видань готувала ціла група, залучаючи аналітичний відділ. «Як правило, експерти вивчають це видання і роблять свої висновки — які теми тут зазвичай піднімають і яких гострих питань можна очікувати. А також потім разом зі спічрайтерами влаштовують мозковий штурм, накидаючи тези або даючи фактаж по кожному з цих питань. Залучають до написання промов й інші структури. Якщо виступ стосувався річниці Майдану, то основну частину готувала Генпрокуратура. Якщо це стосувалося виступу в ООН або Радбезі, то залучають МЗС [6].

Постать Володимира Зеленського є також досить цікавою для соціально-комунікаційний досліджень. Попередній біографічний огляд дає можливість дещо констатувати, а виявлення його поведінкових характеристик відкриває можливості для здійснення аналізу специфіки його політичних комунікацій.

В. Зеленський має значний досвід сценічних виступів і тому добре вмів відчувати аудиторію й відповідно виступати публічно. Багаторічне володіння акторським мистецтвом допомагає йому емоційно виголошувати промови та вдало імпровізувати. Холеричний тип темпераменту сприяє його швидким реакціям, умінням переключатися й орієнтуватися в ситуації, але ці ж характеристики часто йому шкодять, оскільки він не завжди контролює свої дії, емоції та висловлювання.

Його публічні виступи зовсім не схожі на промови попередніх Президентів України, оскільки вони вирізняються своєю щирістю подачі інформації, а цьому сприяє постійне використання сторітелінгу, який не залишає слухачів байдужими, тому що викликає справжні емоції. Також В. Зеленський висловлюється доступною мовою для своєї цільової аудиторії, тому що використовує прості речення, сленг, гумор. Усе це викликає довіру та відчуття повної спорідненості з новообраним Президентом у тих, хто не має бажання чи можливостей для аналізу відповідності декларацій його діям чи команди.

Оскільки в його темпераменті більше домінують холеричні риси, то у характері досить яскраво проявляється демонстративна акцентуація. К. Леонгард вважав, що ця акцентуація характеризується підвищеним рівнем потреби в соціальній увазі, прагненням до лідерства, прагненням влади та соціального визнання, розвитком комунікативних здібностей та вмінь. Демонстративні особи відзначаються здатністю активно пристосовуватись до соціальних ситуацій, різноманітністю комунікативних навичок, що дозволяють їм легко переходити від однієї манери спілкування до іншої. У конфліктах виступають активною стороною, систематично самі провокують конфлікти, володіють складними стратегіями активного захисту. Привабливі риси: артистичність, манера спілкуватись, демонструючи розуміння партнерів, здатність захоплювати співрозмовників, неординарність мислення та вчинків. Відразливі риси: лицемірство, егоцентричність, демонстрація своїх переваг (хвастощі), бажання перекласти найважливіші обтяжливі обов'язки на інших, а самому уникнути напруження та ухилитись від роботи» [7].

Тож час покаже, що являє собою постать шостого Президента України В. Зеленського, але зараз хочеться переконатися у тому, що він сам вірить меседжам, які доносить до нашого народу і всього світу останнім часом.

В. Зеленський також не має можливостей для самостійної підготовки текстів публічних виступів, і тому теж звертається за допомогою до консультантів. У медіапросторі можна зустріти інформацію, що шостому Президенту допомагають готувати тексти промов та безпосередньо готують його до зустрічі з громадськістю друзі з «Квартал 95». Юрій Костюк, який наразі є замісником Андрія Богдана, а у минулому був кварталівцем так розповідає про співпрацю з Президентом: «У нас немає такої схеми, я прийшов, приніс три сторінки тексту, і президент це просто прочитав і потім вимовив. Ключові важливі масштабні звернення, якщо це не спонтанні — обговорюються. Дуже багато тез в промовах належить саме Володимирі Зеленському». Він також зауважує, що одним із провідних авторів промов президента є Сергій Шефір, який також працював у «Кварталі 95» [1]. За короткий термін президенства В. Зеленського вже встигли звинуватити в плагіаті, оскільки під час зустрічі з головою Європейської ради Дональдом Туском він виголосив промову, дуже схожу на виступ колишнього Президента П. Порошенка на з'їзді партії «Європейська солідарність» [9]. З плагіатом у політичних комунікаціях ми зустрічаємося досить часто і це не є проблемою тільки українських Президентів.

Висновки. Публічна комунікація Президентів України та їхня професійна взаємодія зі спічрайтерами переважно залежить від рівня їх міжособистісної комунікації, а саме довірчих стосунків, попереднього досвіду та фахової підготовки самих спічрайтерів. Ефективність публічних виступів Президентів часто залежить від власного інтелектуального потенціалу, індивідуальних особливостей, рівня підготовки до публічних виступів, а також від бажання зважати на експертні зауваження й рекомендації та уміння чути народ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Без «Квартала» не обошлося: у Зеленского рассказали, кто пишет речи президенту [Электронный ресурс] // РБК-Україна. Режим доступа : <https://www.rbc.ua/rus/styler/kvartala-oboshlos-zelenskogo-rasskazalipishet-1565981815.html> (дата обращения: 17.08.2019).

2. *Біденко А.* Про президента Ющенка і його спічрайтерів [Електронний ресурс] // Українська правда. Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2005/08/28/3012797/> (дата звернення: 30.08.2019).
3. *Замуруєва Е.* Суфлери для лідерів [Електронний ресурс] / Е. Замуруєва // Інвестгазета. Режим доступу: <https://investgazeta.delo.ua/praktika/suflery-dlja-liderov-263503/> (дата звернення: 09.09.2019).
4. За Ющенка в політичній мові з'явилося поняття «нація», — спічрайтер президента Ющенка [Електронний ресурс] // Громадське радіо. Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/za-yushchenka-v-politychniy-movi-z-yavylos-ponyattya-naciy-a-spichrayter-prezydenta-yushchenka> (дата звернення: 19.09.2019).
5. *Зеленин В.* Основы политического спичрайтинга : Учебное пособие. Киев : Изд-во «Федоров О. М.», 2019. 224 с.
6. Промови президентів України: як пишуть тексти з подвійним «дном». Режим доступу : <http://www.kuluar.com.ua/2016/09/01/promovy-prezydentiv-ukrajiny-yak-pyshut-teksty-z-podvijnym-dnom/> (дата звернення: 09.09.2019).
7. *Столяренко О. Б.* Психологія особистості: Навч. посіб. Режим доступу : https://pidruchniki.com/17910211/psihologiya/aktsentuatsiyi_harakteru (дата звернення: 17.09.2019).
8. Хто пише послання для президента // Подробности . Режим доступу : <https://podrobnosti.ua/285920-hto-pishe-poslannja-dlja-prezidenta.html> (дата звернення: 24.09.2019).
9. Хто складає промови для українських президентів? [Електронний ресурс] // EtCetera . Режим доступу : <https://uk.etcetera.media/derzhavniy-suflyer-hto-skladaye-promovi-dlya-ukrayinskih-prezidentiv.html> (дата звернення: 24.09.2019).
10. ШОК! Новий спічрайтер Президента: «...з балкона я стругнув» // Главред. Режим доступу: <http://glavred.info/articles/2008/03/24/182709-17> (дата звернення: 25.09.2019).
11. Ющенко сам собі пише промови й часто імпровізує // Українська правда. Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2009/04/14/3878620/> (дата звернення: 17.09.2019).

REFERENCES

1. Not without the Quarter: Zelensky was told who writes the speeches to the president (2019), «RBK-Ukrayina», available at: <http://www.rbc.ua/rus/>

- styler/kvartala-oboshlos-zelenskogo-rasskazali-pishet-1565981815.html (accessed 17 august 2019).
2. Bidenko, A. (2005), About President Yushchenko and his Speakers, «Ukrayinska pravda», available at: <http://www.ppravda.com.ua/articles/2005/08/28/3012797/> (accessed 30 august 2019)
 3. Zamurueva, E. (2005) Soufflera for leaders, «delo.ua», available at: <http://investgazeta.delo.ua/praktika/suflery-dlja-liderov-263503/> (accessed 09 September 2019)
 4. The concept of "nation" appeared in political language for Yushchenko – President Yushchenko’s speechwriter (2017), «Gromadske radio», available at <http://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/za-yushchenka-v-politychniy-movi-z-yavylos-ponyattya-naciya-spichrayter-prezydenta-yushchenka> (accessed 19 September 2019)
 5. Zeleny’n, V. (2019) The Basics of Political Speaking, «Fedorov O. M.», Kyiv, 224 p.
 6. Speeches by the Presidents of Ukraine: How to Write Double-Bottom Texts, available at: <http://www.kuliar.com.ua/2016/09/01/promovy-prezydentiv-ukrajiny-yak-pyshut-teksty-z-podvijnym-dnom/> (accessed 9 September 2019).
 7. Stolyarenko, O.(2012), Psychology of personality, available at: http://pidruchniki.com/17910211/psihologiya/aktsentuatsiyi_harakteru (accessed 17 September 2019).
 8. Who writes the message for the president (2006), Podrobnosty’, available at: <http://podrobnosti.ua/285920-hto-pishe-poslannja-dlja-prezidenta.html> (accessed 24 September 2019).
 9. Who is making the speeches for the Ukrainian presidents?(2019), EtCetera, available at: <http://uk.etcetera.media/derzhavniy-suflyer-hto-skladaye-promovi-dlya-ukrayinskih-prezidentiv.html> (accessed 24 September 2019).
 10. SHOCK! New Speaker of the President: "... I scraped off the balcony" (2008), Glavred, available at: <http://glavred.info/articles/2008/03/24/182709-17> (accessed 25 September 2019).
 11. Yushchenko writes speeches to himself and often improvises (2009), Ukrayins’ka pravda, available at: <http://www.ppravda.com.ua/news/2009/04/14/3878620/> (accessed 17 September 2019).

Стаття надійшла до редакції 22.11.2019.

Received 22.11.2019.